

ՏԵՏՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ — Թաշկինակ — Գերեզմանի թնկր պատկեր. — Իմ դառնակ. — Ակրբուն մանկավարժութեան. — Անգեղն երգ. — Համառոտ պատմ. Քաղ. սնեստութեան. — Երկամացոյց. — Քերականութիւն իմաստասիրական :

ԹԱՇԿԻՆԱԿ

Ա Ռ Վ Ի Ր Գ Ի Ն Ի Ա

Չեռքդ ի՞նչ կայ. թո՛ղ ասեղ, կըսաւ.
Ակն արկ ծառոց՝ ոյց ուսք սիգան,
Ամպոց որք գնան. թըռչնոց որք զան,
Եւ ծաղկին՝ որ ածէ զմըսաւ⁽¹⁾. . . :

Անաս ինձ ո՛չ. յա՛ր գրքսահակ,
Չունիս տնկն, աչք, եւ ոչ բարբառ.
Ի զուր բնութիւնն հրաշափառ.
Ըզրեզ կոչէն, ի զուր կոհակ . . . :

Եւ կոյսն ըզգօն ընդհասեալ զիս,
Թողեալ զասեղ եւ ըզմը՛րաս,
Պարզեց ոչացս. . . անսկ եւ հըրաս.—
Թաշկինակ մ'էր. դիւնեց հոգիս . . . :

« Գարունն երկնից յար լուսեամբ,
Ջա՛յն պատկերել ես սենչացի.
Թաշկինակ իմ է՞ դա յացի,
Երբ ըզգարուն տեսնեմ թաւա մ' . . . » :

(1) Ձռ. Pensée մտածում ծաղկին :

ԳԵՐԵԶՄԱՆՔ

Ի՞ՆՉ ԿՐՊԱՏՄԵՆ

Գ.

Այս մակարերութիւնն, այս մտկածութիւնն (induction) է, զոր արդի իմաստաւորն յօճան կը կոչէ մանաւանդ, հակառակ նախնի իմաստասիրաց՝ որք սիրօղ էին ընդհանրապէս ընծայութեանց (deduction): Ընծայել՝ օրէնքներ հռչակել է, տարապայման կերպիւ վստահելով բանավարութեան, եւ առ ոչինչ գրելով դիտողութիւն ու փորձարկութիւն. Մակա-ծել՝ իրողութիւններէն հետեւցնել է օրէնքն. հետեւաբար եւ մակածութիւն կ'ենթադրէ դիտողութիւն ու փորձարկութիւն. յետոյ կուգայ բանն իմաստասիրել եւ օրէնքներ յայտնել, իրողութեանց ծանօթութենէն անցնել՝ այդ իրողութիւններն իրարու հետ կապօղ հաստատուն եւ ընդհանուր վերաբերութեանց: Երբ դրական կամ դիտական իմաստասիրութեան հեղինակ մը կ'իմաստասիրէ (կամ ըստ Ստոկիլի կը հայհոյէ՝), բանավարութիւնն ու հին իմաստասիրաց հեղինակութիւնն նմա անբաւական կը թուին եզրակացնելու, վճռելու համար. Որպէս զի իր վճիռն հիմնաւոր եւ ընդունելի լինի, պէտք է՝ բնագիտութեանց պատկան նիւթոյ մ'ենթ վերաբերութիւն ունի վճիռն՝ որ գիտութիւնն հաստատել գայն. եթէ ընկերային խնդրոց կամ պատմական իրաց վերաբերութիւն ունի, — որ ըսել է Ընկերաբանութեան կը պատկանի, — պէտք է նոյնպէս որ՝ գիտութիւնն (ի մասնաւորի կենսաբանու-

թիւնն), որպէս եւ հարազատ յիշատակարանք գրական կամ արհեստական կամ բնական, եւս եւ գիտուն ու խղճամիտ ուղեւորաց վկայութիւնք, հաստատեն եւ վաւերեն իմաստասիրին ընծայութիւնն:

Ներկայ պարագայիս մէջ, ըսել կ'ուզենք՝ զմեզ դրադեցնող խնդրոյն մէջ, լաճաւորապէս կը գտնենք թէ մարդն, — որ բնութեան օրինաց ենթարկուած էակ մ'է համէից նման, — չէր կարող աշխարհի տեսարանին վրայ նոյնհետացն երեւիլ, խորհրդածել ու խօսիլ ու գործել որպէս արդի մարդն: Արդ, մտքին այս ընծայութիւնն ո՞չ աղաքէն լիովին կը համաձայնի վկայութեանց այն ճանապարհորդաց որք, քաղաքակիրթ ժողովրդաց չրջանակէն դուրս, կը տեսնեն մարդիկ՝ տարբեր եւրոպայի մարդէն՝ մտաւորական, բարոյական, արհեստագործական եւ ընկերական վիճակով: Միւս կողմէն, երկրաբանք եւ հնախոյզք, որք ազանջ ժամանակին բարեբաղդարար թաղած գանձերն հողին տակէն ՚ի յայտ կ'ածեն հետզհետէ, նորագոյն չրջանին մէջ ապրող քաղաքակիրթ մարդոյն գործերէն ու գործիներէն գլխավորն տարբեր կը գտնեն հողագետոյն հին խաւուց մէջ ապրող մարդկան գործերն ու գործիներն. եւ որովհետեւ գործ մը կը յայտնէ գործողին կարողութեան չափն, եւ գործիք մը՝ հնարողին խնայականութեան աստիճանն, երկրաբանական ժամանակաց մէջ գտնուած կոչո գործիներն ու բիրտ բնաբոյս գործերն յայտնողիման ցոյց կու տան թէ նախնական մարդոյ իմացական — հետեւարար եւ ընկերական — վիճակն անհամեմատ կերպիւ բարձրագոյն չէր քան անասնոց վիճակն: Այս խնայական ստորին վիճակին անհերքելի ապացոյց կը մատու-

կարարէ նաեւ Մարդաբանութիւնն (Anthropologie) :

Իւր սաղմնային վիճակին մէջ՝ ըստ բնութեան՝ անասնոյն հետ այնքան նմանութիւն ունեցող այս էակն , որ իւր առաջին մանկութեան մէջ ալ անասնական կեանք մը կը վարէ՝ մի միայն ստամոքսին համար տալերով ու մանա՛ քաքա՛ (այսինքն կաթ ու սնունդ) գոչելով , անգամ մ'ալ կ'ըսենք՝ անտարակոյս անասուն մ'է՝ կստարեկագործեալ : Հոս յիշատակենք համառօտիւ այն ակներեւ նմանութիւններն , որք անասնոյն այնքան կը մօտեցնեն զմարդուն , որ աստիճանական զարգացմամբ՝ ի մի բառ քարեշրջութեամբ՝ տակաւ Աստուծոյ կը մօտենայ : Եւ նախ յիշենք սովորական բացատրութիւն մը , որ գրաւած է մեծ իմաստասիրի մ'ալ ունի , եւ որ գրեթէ մեր ամենուս ալ կենաց մէջ գէթ անգամ մը մեր շրթանց վրայ (եւ խմբագրաց ոմանց ալ գրչին տակ) եկած է . այն է Հայփնն : Նմանութիւնն աւելի մասնաւորելով մեր նմանեաց եւ աննմանեաց միջեւ՝ երբ դործ ունենանք թանձրամիտ , տխմար , անճարակ , յամառ , խորամանկ , անպատկառ , լիբը , անգութ , անգուսպ , ամբարտաւան , եւ , մարդոց հետ , կը գոչենք . « Է՛շ կը լմանիս . աւանակի կտոր . կովիանոս . խազ մուսն , չաշնիս , զիւրաճե՛ , խաթիւ . Բնչ քիլի մըն է . սրնան . խոռոզի պէս կը տընկուիս , մարդու վրայ կը ցատկես . մուկի պէս քառսրման կրեր է . հիկն քալուխիի պէս ուռնայ կենայ . տեփէն վար չի մնար , իս ալ պիտի կլլէր . գառնի կերպարանքով գայլեր են . շան զաւակ , եւն , եւն : » Դիտողութեան արժանի կէտ մ'է թէ քանի՛ մեր գրական բարբառին նման՝ կը մաքրուի մեր կենդանի ժողովրդական բարբառն ալ , որ ըսել է՝ քա-

նի Հայ ժողովրդեան մէջ կը ծաւալի լոյսն ու քա-
նի կը զարդանայ Հոյ միտքն, այնքան ցանցառակի
մեր չրթանց վրայ կու գան այսպիսի բացատրու-
թիւնք: — Համար-Հոսովին մէջ կարդացինք եւ յա-
ռաջագոյն ալ մեր մամերէն լսած էինք Հեթանոսներ,
մասալներ. կը տեսնենք թէ կենդանիք որքան մեծ
տեղ կը գրաւեն, որքան կարելորդ դերեր կը կա-
տարեն հին ժամանակին այն վիպասանութեանց
մէջ. հին ժամանակաց մէջ քանի՜ յետս ընկրկինք,
արդարեւ, այնքան աւելի մօտ ըստ ամենայնի կը
գտնենք մարդն անասնոյն. մարդն՝ այդ հին վիպաց
մէջ՝ յաճախ յանասուն կը փոխարկուի եւ անասու-
նըն ի մարդ, որպէս եւ վայրենի ցեղերու մէջ այ-
սօր — եւ հին ժամանակէն նորին անցնելով՝ այսօր-
եայ քաղաքալիրթ ժողովրդոց մէջ իսկ մերթ —
կան տոհմք բազում՝ որք կը կրեն անասնոյ մակա-
նուն: Ընդհակառակն, նոր ժամանակաց մէջ քանի՜
յառաջանանք, այնքան անջատուած ու հեռացած
կը գտնենք մարդն յանասնոց, այնքան նուազ կը
տեսնենք գրականութեանց մէջ անասուն-ան-
ձինք, այնքան ցանցառ կը լսենք բացատրութիւն-
ներ՝ յորս մարդն անասնոց կը բաղդատուի: Սակայն
եւ այնպէս, նորագոյն ժամանակաց մէջ հաստատ-
ուեցաւ թէ մարդն յանասնոց է սերած, թէ բնազդ
եւ իմացականութիւն հասարակ են մարդոյն եւ ա-
նասնոյն, թէ մեր աչաց տակ՝ կենդանեաց ձեւն ու
լեզուն ու բնոյթքն ու սովորոյթքն զգալի կերպիւ
կը փոխուին եւ կը կատարելագործուին. — որմէ
կրնանք հետեւցնել թէ մարդոյն ալ միեւնոյն բանն
է պատահած: Այո, մեր դարուն մէջ, Անգլիացի
մեծ հնապատումի մը շնորհիւ մանաւանդ, հռչակ-

ուեցան տնքան տնտնոյն իրաւունքներն՝ եթէ ներելի է այսպէս խօսիլ. որպէս Պաւստոսի մեծ օրէնսգէտի մը շնորհիւ մանաւանդ, անյեալ դարուն մէջ հռչակուեցան վարդոյն իրաւունքներն. ոչ, Տարուինէն յետոյ չենք կրնար անբան նկատել անասունըն. ոչ, Մօնդէսքիէօյէն յետոյ չենք կրնար նկատել մարդն անասուն. . . :

ԻՄ ԴԱՇՆԱԿ

Ուղտոյն վերայ, ոյր ծայրն ալիք՝
Ծոցոյ մը մէջ խայսան հեշին,
Գիտաւր ասդ մը — դատալի՛ք —
Ի դալարիսն ամբաւ դաշին,

Շող ու ժըմիս սոկի՛ սըփռեալ,
Խընկաբարեալ զօղն իւր շրնչով,
Դող ու զմայլում առ բնաս ազդեալ,
Խօսի ՚նդ ծաղկունս իւր լ՛յս լիզուով:

Ծաղկահասակ ամոլ մ'ազահ
Լուսոյ, տեսեալ զաստն ոսկեհեր,
Ուր ընտրած էր վարդն իբրեւ գահ,
Մօտենայ մեղմ, այլ անվեհեր:

Եւ գիտաւորն՝ որ արքենայի՛
Ամբարձեալ զլուսն, հայի կընոջ
Էին նրման զերդ դուստր ու մայր.
Թողաւ զվարդին՝ աստն ի գողգոջ.

Եւ մարմացեալ մանկան մ'ի կեռայ,
Իւր վարդ շրթամբքն յոսեանց պիտակ
Ծըծէ կամ գէտն իւր կամենածերայ
Ծածկէ մասադ կընոջն հասակ:

Այրն ասէ. « Տանք աղջկանդ անուն,

Վեհ զըշխոյի, ո՛հ, ո՛չ կիւտյ.
Դեղեցկանիշ, քաղցր ամենուն.
Անուն մե՛ծ քանք զըսեան լուտյ.

Աննա՛, Աննա՛, կոչենք զերկնից
Նըւէրն անգին, աստուածային : »
— « Լոյսն եւեթ, հո՛ւրն ալ անմահից
Վառի յաշկունսն հրեշտակ-աստղին.

Աստուածամօր սուրբ անուանն, ա՛հ,
Կըցենք բառն ալ հրոյն նըշանակ.
Կոչենք աղջիկս Ասրիանն : »
Եւ այդ անունն է իմ դաշնա՛կ :

ՍԿԶԲՈՒՆԲ ՍԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

1.

ԴԱՍԱՏՈՒ ԵՒ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

Հ. Մանկավարժութիւնն ի՞նչ կ'ուսուցանէ .

Պ. Մանկավարժութիւնն⁽¹⁾ այն կ'ուսուցանէ թէ...
մեր մէջ չունինք դեռ մանկավարժութիւնը⁽²⁾, այսինքն
ճմարիտ վարժապետներ :

Հ. Վարժապետք ո՞ւր կը պատրաստուին .

Պ. Մեր վարժապետք սրճարանաց մէջ ընդհան-
րապէս կը պատրաստուին տակաւին :

Հ. Սրճարանաց մէջ Հայ վարժապետք ընդհան-
րապէս ի՞նչ կ'ուսանին .

Պ. Ընդհանրապէս նարտախաղ ու թղթախաղ
կ'ուսանին եւ կ'ուսուցանեն :

(1) Pédagogie. (2) Pédagogue.

Հ. Հայ վարժարանաց մէջ վարժապետք ի՞նչ կ'ուսուցանեն.

Պ. Կ'ուսուցանեն ինչ որ կայ դասագրքին մէջ, այսինքն ինչ որ կայ տղայոց ձեռքին մէջ եւ ինչ որ անոնց մօքին մէջ երբեք չը պիտ'ըլլայ:

Հ. Ի՞նչ պարտէին ուսուցանել.

Պ. Վարժապետք պարտէին կենդանի բարրառով ուսուցանել մանկանց ինչ որ կայ բնութեան մէջ. պարտէին թանձրացեալ առարկաներէն սկսիլ եւ տակաւ առ տակաւ վերացմանց անդգալապէս բարձրացնել մանկանց իմացականութիւնն. օրինակէն ս'լսիլ եւ կանոնին հասնիլ. իրօղութենէն մեկնիլ եւ մակաժարար օրէնքին յանդիլ: Մեծագոյն մանկավարժի լարժիքն է թէ՛ դասատուն է մանկանց լաւագոյն դասագիրքն:

Հ. Ուրեմն դասագիրքն աւելորդ է.

Պ. Ո՛չ. բայց արդիւնաւորագոյն դասագիրքն է դասատուն. — նոյն դասագիրքն, որ կը խօսի եւ խօսել կուտայ, որ կը շարժի եւ շարժում իւր շուրջ կ'արտադրէ, որ ձայնին ելեւէջներովն ու դէմքին այլեւայլ արտայայտութեամբք՝ մանկան ունկանց, աչաց ու մտաց միանգամայն կը բարբառի: Մեզ այսպիսի դասագրքեր հարկ են:

Հ. Մեր դասատուներն է՞ր առհասարակ այդպէս չ'են.

Պ. Մեր դասատուաց մէջ կան որք կոչում ունին, այլ չ'ունին պարաստութիւն, իմա կատարեալ պատրաստութիւն՝ որ կը կատարուի միայն վարժապետանոցի մէջ: Սյդ հազուագիւտ կոչեցեալք ալ, յահախ տմարդի թաղական խորհրդոց գերի եւ ինքնահաւան հոգաբարձութեանց խաղալիկ ըլլա-

լով, կը վհատին ուր ուրեմն, եւ կը սկսին աշխատիլ մեքենայէս, առանց եռանդեան, առանց կենդանութեան, հետեւաբար եւ առանց արդեան :

Հ. Իրաց այս ողբալի կացութեան իբրեւ դարման՝ ի՞նչ պարտինք ընել :

Պ. Պարտինք բոլոր մեր ոյժերով կրթական գործըն ընդգրկել. պարտինք նորոգել նախնական եւ երկրորդական կրթութիւնն եւ ստեղծել բարձրագոյն կրթութիւնն :

ԱՆՊԵՂՆ ԵՐԳ

Ա Ռ Յ. Ռ Ե Թ Է Ո Ս. Պ Է Ր Պ Է Ր Ե Ա Ն

Սիրէ սոխակ զոստախիս զայարագեղ անտառակ.
Շուրջ ըզծաղկօր դեգերին խօլ թիթեռնիկն ու մեղուն.
Մարդ՝ խընկաբոյր սիրէ յարկն, ուր ծածանչէ դաստառակ,
Եւ կամ ըզգիրգ կընոջ ծոց՝ մեղրով սիրոյն յար զիղուն.
— Իսկ ես սիրեմ զամայի ծովափն, ուր կայ ցուրտ դիակ...

Սիրելագոյն արարածն եմ համաստեղծ Արարչին.
Մահն ի՞նձ համար հաստատեց. ինձ համար նա ցանեց ամբ
Յերկնից կապոյս անհուն զաշտ՝ մերթ հանգունակ կափարջի՜ն.
Սեւ խուժն ու բոց շանթն յաւէս ինձ հայծայթեն առաս ջամբ.
— Ո՛հ, սիրեմ ես զամայի ծովագրն, ուր դիր ցուրտ հանգչին...

Մութ զիշերին մէջ փայլակը երթեկեկն ինձ համար.
Անծնիւրն ինձ չայ ցոյց ծովափ մ'ուր ալեկոծ մարդ անշունչ
Կայ չարածուած ժայռին ոտքն, իւր շուրջն աւազք անհամար.
Եւ բաւժրանայ մարմնոյն հասն ի թեւս հողմոց բըռնաշունչ.
— Ո՛հ, դիակաց սիրեմ բո՛յրն, եւ մանաւանդ տօ՛թ յամառ...

Երբ յեօին շունչն ի կըրծոց ելնէ յահե՛ղ ի գուպար,
Լինի մարմինն որպէս մեղր կամ դիցային համադամ.
Հովն յերեսաց դիակին սըրբէ բըրտինք, փոշի, շպար.

Յայնժամ մասշիմ այնմ, որպէս համեղ պրօդոյն՝ վիհն Արամ.
—Ո՛հ, իմ դրախտն է մահառունն, եւ սիրեմ յոյժ ըզկիպար...:

Երբ՝ զիրկընդիսառն ի ցամաքն՝ ամոլ տեսնեմ սիրակամ,
Ոյր տան հրաժեշտ առ միմեանս, քանզի զընայ այրն հեռուն,
Ջերդ կիկնն ե՛ւ ես աղօթեմ զի... ծով՝ սահուն որպէս կամ,
Ուռի՛, պայծի՛, կըլանէ՛ նաւն ընդ կոհակս երերուն,
Ի՛ ուղեւորին կեանքն նետէ՛, հոն՝ աւագին վրայ, երկամ...:

Չափեմ թեւօրս ըզհասակ, զիրան, զբազուկ, ըզսրբունս.
Անյագաբար հոռոտեմ զսնդաման՝ հանգէս վարդերո՛ւ.
Հովսէ՛ն ըլլան հերքն ու թուղթքն՝ որք ցոյացնեն ըզգարունս.
Ի՛մ են սիրս, լեարդ, ծուծ, այտ, կող. ո՛վ դու պարիկ ծովերու,
Մի՛ զրտեղոց մօտենար՝ ի տալ կեանս առ դիակունս...:

«Դիա՛կ, դիա՛կ,» ես գոչեմ, հերձեալ զայես անսահման,
Անիծեալ զմարդն՝ որ թողէ զմեռեալսն ի փոսս ի խորին.
Այլ զի՛ փոյթ. Տէրն ինձ ետ յոյժ կապոյտ դաշն, ուր մարդ ցոյ ման
Հողմոց լալեաց խաղալիկ. ուր հուսկ ապա նաւք խորին,
Եւ՛ մըկանունք յերգ ի պար բերեն ինձ մարդն ուրումանման...:

Մերթ... արտաուր զան յիմ աչս՝ ի տես մատաղ էակաց,
Ոյր ոչ արքեալ տախտին սիրոյ հեշտին ըզբաժակն,
Բզջուրն աղի ըմպեցին ցը յազ, ցը մահ, հրեշտակաց
Ի զո՛ւր հայցեալ զօգնութիւն... Ա՛հ, դեռ յիշեմ ըզխաժակն
Աղշիկն... Այն օր տեսայ միայն թէ սե՛ւ հագուտ եմ հագած...:

Հանդերձս ինձ յոյժ է վայել. մահացելոցն եմ թըռչո՛ւն.
Ո՞չ եւ կոհակք հեղձուցիչ թուխ են, անգեղն հանգունակ.
Սեւ է ժայռն ալ՝ որ տեսէ վերադարձն ոչ միշտ, այլ չո՛ւն.
Թերեւս Ասուած իսկ է սեւա՛ւ, երկնից անտեսն այն բընակ,
Որ իբր օրէնք եղ ըզմահ, եւ զիշակե՛ր սեղծ թըռչուն...:

Թըրթուրն ընտէ՛ զթաւմ տերեւ գեղադար փողփողուն,
Թաւի՛ սոխակն հաշիւմայն ի վարսագեղ խիտ անտաւս,
Ի համասպարմ ծաղկանց բի՛ւր՝ քաղէ նեկտար նուր մեղուն,
Շուրթք անծկայրեաց որսնեն վարդալարմիր այտս վառվառս,
— Ես ըզծովափն ամայի սիրեմ, եւ զդին՝ գոյն հողո՛ւն...:

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ

ՊԼՈՒՆ Ը.

« Երբ Ռուս տնտեսագէտն Սդոպ եւ Ֆռանսա-
ցի տնտեսագէտն Տիւնոյեէ՝ Քաղաքական տնտեսու-
թեան համար կը սահմանէին բարձր նպատակներ
եւ կ'անուանէին զայն «քաղաքակրթութեան գի-
տութիւն», ուրիշ տնտեսագէտներ ալ՝ քննադատի
պաշտօն վարելով՝ Քաղաքական տնտեսութեան նը-
կատմամբ՝ կը քննէին տնտեսագիտական բանաձե-
ներն եւ ցոյց կուտային անոնց անկատարութիւնն,
երեւան կը հանէին բացատրութեանց թերութիւն-
ներն եւ ապացուցութեանց անբաւականութիւնն.
նաեւ կը դրդէին դասական տնտեսագիտութիւնն
որ անցնի վերլուծութեանց սահմանն եւ ընկերու-
թեան տնտեսական կազմաւորութեան խնդրով ալ
զբաղի: Սիզմանտի կը քննադատէր ծայրայեղ աւ-
սադրութիւնն եւ ճաշարարութեան գեղծումներն,
եւ նոյն իսկ աշխատութեան ազատութիւնն: Այլ հը-
րապարակագիրք՝ ընկերավարական անուամբ՝ որոց
գլուխն էր Սէն-Սիմօն եւ որոց ամենէն կորովամի-
տըն եղաւ ահաւորն Բոուտօն, խնդրեցին ճարտա-
րութեան վերակազմութիւնն, իշխանութեան ձե-
ռօք ստացուածոց բաժանումն եւ արտադրութեան
արդեանց բաշխումն:

Տնտեսական գիտութիւնն ամենէն ուղղակի պար-
տիք ունի Գարիի. զի սա խնդրեց թէ շրջաբերու-

թեան դրամատունք կատարեալ ազատութիւն վայելեն տոմսեր հանելու. 'ի վեր հանեց բազմաթիւ երեւոյթներ՝ որովք կը յայտնուի շահաստանաց օրէնքն. եւ պայծառապէս հաստատեց տեղական հզօր հաստատութեանց ազդեցութիւնն արտագրութեան արգասաւորութեան վրայ: Չը պիտի մոռցուին այն սքանչելի գրուածներն ալ՝ յորս Պասադիա, իրմէ յառաջ եղածէն աւելի պնդելով օգտակարութեան եւ արժէից զանազանութեան վրայ, և այն երեւութից վրայ՝ որոց տեղի կուտան թէ՛ նոր նոր գիւտերն եւ թէ՛ փոխանակութեան մէջ շահաստանաց օրէնքն, նոր փաստերով ցոյց տուաւ փոխանակութեան ազատութեան պատշաճութիւնն:

Եւրոպիոյ զանազան ազգաց մէջ լոյս տեսած տընտեսագիտական աշխատասիրութեանց մէջէն պարտինք յիշատակել՝ Տեսակաւին համար — այն յաջողակ հիանալի վերլուծումներն, որովք Ռօսի՝ համայնից համար հասկանալի կացոյց Ռիգարտօի վարդապետութիւնն. — Սկիալոյեայի յոյժ ինքնատիպ տեսութիւններն. — այն դասախօսութիւններն, յորս իրացուց Պօգառտօ տնտեսագիտութեան տեսականին ու գործնականին միջեւ նշանակեալ զանազանութիւնն. — այն գիրքն՝ յորում Օդդ հետաքօտեց թէ ինչպէս մարթ էր ընկերութեանց տընտեսական վիճակն հաշտեցնել բացարձակ արդարութեան հետ: Իսկ գործնականին համար յիշատակելի են — Հիբօլիդ Բասիի ընտիր ուսումնասիրութիւնքն 'ի վերայ զանազան մշակական գրութեանց. — Միշլ Շըվալիէի արտագրիժ երկասիրութիւնքն այլ և այլ խնդրոց եւ 'ի մասնաւորի հաղորդակցութեան ուղիներու վրայ. — Տը Լաֆէռնէի պերճ, պայծառ

ու բնատիպ գրութեան հոգատնտեսութեան վրայ .
— վճարելի գիտնական խուզարկութիւնքն ի վերայ գրաւաւոր վարկի եւ ճարտարհետական օրէնադրութեան :

(Աւարսն յառաջիկայս)

ԵՐԿԱՄԱՅՈՅՑ

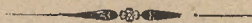
Աւարս . — Ազգ . Ժողովն ամսոյս Ա . օրն ի դռն-
փակ նիստ գումարուելով , 4 ի դէմ 26 քուէով կ'ըն-
դունի հետագայ բանաձեւն . « 1 . Թուրքիոյ Հայոց
Ազգ . Ժողովն կը մասնակցի կաթողիկոսական ընտ-
րութեան 1884 ի եղանակաւ . 2 . Համագումար ժո-
ղովոյ եւ Ազգ . Ժողովոյ եօթն ընտրելեաց ցանկը
լրացնելով վիճակաւ դուրս մնացեալ եպիս-
կոպոսին (այսինքն Ամեն . Յարութիւն Սրբազան
Վեհապետեանի) անուամբ , եւ Ազգ . Ժողովոյ ե-
ռանուն ցանկն՝ որ պակսած է հոգեւոյս Տ . Տ . Ներ-
սէս Ս . Պատրիարքի վախճանմամբն , լրացնել նոյն
եռանուն ցանկէն դուրս առաւելագոյն քուէ ստա-
ցող եպիսկոպոսին (այսինքն Գեր . Ալքքեան իտրէն
Սրբազանի) անուամբ » : Յաջորդ չաբթուն վերստին
գումարուելով , կը զբաղի յառաջիկայ կաթողիկո-
սական ընտրութեան համար Թուրքիոյ Հայոց կողմէ
զրկուելիք պատուիրակութեան խնդրովն եւ կը
քուէարկէ հետագայ բանաձեւն . « Ազգ . Ժողովն
իւր Ատենապետաց ղիւանին կը յանձնարարէ լիա-
զօր իրաւասութեամբ՝ Ա . Պատուիրակութեան ե-
ղանակը սահմանել . Բ . ի հարկին Կ . Պօլէն Պատ-
ուիրակ ընտրել . Գ . Պատուիրակաց հրահանգը

պատրաստել»։ Ազգ․ վարչութեան խառն ժողովն
 յարտասուիւր նիստ գումարուելով, երեսի․ ժողո-
 վոյ Ատենապետ վսեմ․ Եղսուֆեան էֆէնտիի հետ
 խորհրդակցութեամբ՝ կը պատրաստէ չրջաբերական
 մը, որով Պատրիարքական Գեր․ Տեղապահ Հայրն
 առ գաւառական առաջնորդս կը հաղորդէ Ազգ․
 ժողովոյ որոշումներն, ոյց վերջնոյն համեմատ գա-
 ւառական վարչութիւնք եւ առաջնորդք ուրիշ կեր-
 պով չը պարտին պատասխանել Սինոդական հրա-
 ւէրին այլ միայն յայտարարելով թէ՝ « Ըստ արա-
 մադրութեան Յօդ․ յօդուածոյ Սահմանադրու-
 թեան՝ կաթողիկոսական ընտրութեան մասնակցելու
 իրաւունքն Կ․ Պօլսոյ Ազգ․ ժողովոյն սեփականեալ
 ըլլալով՝ նա է միայն իրենց օրինաւոր ներկայացու-
 ցիչն»։ Ատենապետաց Դիւանն կ'որոշէ յառաջիկայ
 կաթողիկոսական ընտրութեան ժամանակ թուրքիոյ
 Հայոց մասնակցութեան իրաւունքն ներկայացնելու
 պաշտօն յանձնել Տեղապահ Սմէն․ Մակար Սրբա-
 զանին, եւ այս նկատմամբ ընտրողական ժողովոյն
 ուղղելի յայտագիրն ազգային պաշտօնատարի մը
 միջոցաւ ուղարկել․ յաջորդ նիստի մը մէջ՝ յայտադ-
 րին « պաշտօնատարութիւնն » առ Արթ․ Մկրեան
 աւագ քահանայն կը յանձնէ։ Կովկասէն կը զեկու-
 ցանեն թէ փետր․ 23 ին պետական հրամանաւ փակ-
 ուած են Ռուսահայոց բոլոր ուսումնարանք, որով-
 հետեւ « Սինոդը կը մերժէր 1884 տարւոյ փետր․
 16 ի օրէնքն »․ Սինոդն խնդրած էր յետաձգել
 խնդիրն, մինչեւ ցընտրութիւն նոր կաթողի-
 կոսին․ Ծնօդք եւ ուսանողք արտակարգ կերպիւ
 յուզուած են այս փակման պատճառաւ։ Պրո-
 կուրօրն իր պաշտօնէն հրաժարելով բարձրագոյն

Հրամանաւ, յաջորդ կ'ունենայ Տփղիսի խստադաժան
գրաքննիչ Հայատեաց Մանաստիրցեմն, որոյ Հայրն
է Ռուս եւ մայրն Հայ: Ազթամարէն՝ գանգատա-
նաց բազմատորագիր հանրագիր Խաչատուր կաթո-
ղիկոսի գեղծմանց նկատմամբ: Երուսաղիմայ պար-
տուց երեքական զուրուշն արդէն կը հաւաքուի
գաւառաց մէջ: Զէյթունի հրկիզելոց՝ Պարոն Գրի-
գոր Նիկողոսեանի միջնորդութեամբ՝ 150 ոսկեոյ
նպաստ կը յղուի Բագուի մարդասիրական ընկերու-
թեան կողմէն: Կ'երէ կայսերական իրաւին՝ վաւե-
րացնող Ամեն. Տ. Յարութիւն Պատրիարքի ընտ-
րութիւնն: Վախճան Երուսաղիմայ միաբան Թով-
մաս վարդապետի, Սեթ Աբգարի, Երկանեան Օն-
նիկ էֆէնտիի՝ քեռորդի վսեմ. Օտեան էֆէնտիի
եւ հնարող քերթիչին:

Ապրիլ. — Ամսոյս մէջ Երուսաղեմէն՝ Գեր. Իգ-
միրեան Սրբազանին ընկերակցութեամբ՝ մայրա-
քաղաքս կը հասնի եւ պատրիարքական աթոռին
վրայ կը բազմի Բարձրաշնորհ Տ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ս.
ԱՐԲԷՊԻՍԿՈՍՎՈՍ ՎԵՀԱՊԵՏԵԱՆ, ճանապարհին վրայ
մեծ համակրանաց ցոյցերու արժանանալով ամեն
ազգէ հասարակութեանց կողմէն: Երեսփոխանական
ժողովոյ փակման նիստին մէջ, որ տեղի ունեցաւ
ամսոյս 17 ին, Ս. Պատրիարքն արտասանեց հան-
դիսաւոր երդումն. — Արեւելեան Մամուլ եկեղե-
ցականաց սոյն կրկին երդումն աւելորդ եւ հակա-
ռակ իսկ կը համարի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ
կանոնադրութեան: Ս. Պատրիարքն արդէն նա-
խագահեց Կրօնական ու Քաղաքական ժողովոյ:
Ամսոյս 20 ին յէջմիածին գումարեցաւ Ընտրողական
ժողովն, որ ընդունելով Ազգ. ժողովոյ եռանուն

ցանկն , աւելցուց այնմ Մակար Արքազանի անունն . եւ քառանուն ցանկն հետագայ կերպիւ կազմուեցաւ . Արքազանք Խրիմեան , Մուրատեան , Աշըգեան , Մալար . կիւրակէ՝ ապրիլ 21՝ գումարուելով Ընտրողական ժողովոյ վերջնական նիստն , Չմիւռնիոյ առաջնորդ Գեր . Մեւքիսեդեկ արքեպիսկոպոս ստացաւ 50 ձայն , Մակար սրբազան 16 , Խրիմեան սրբազան 13 , Աշըգեան եպիսկոպոս 5 : Հետեւարար միաձայնութեամբ ընտրուեցաւ Կաթողիկոս ամենայն Հայոց Տ. Տ. ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿ ՍՐԲՍԶԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՅ , եւ Մակար սրբազան՝ զանսիստ : Պէտք է արձանագրել հոս թէ՛ ընտրութեան օրերն Խրիմեան սրբազանի համար տարաձայնուած է յէջմիածին թէ՛ բանտարկուած է՝ Հայրիկ : Անգլիական մամուլն Հայ վարժարանաց փակման խնդրով կը զբաղի . Զրոյց կայ թէ՛ վերստին պիտի բացուին վարժարանք Ռուսահայոց : Ազգն ամենամեծ ակնկալութիւններ ունի նորընտիր Կաթողիկոսէն :

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Քերականութիւն մը յօրինելու գաղափարն ի Ֆռանսա յղացայ , յորժամ պատահմամբ գրավաճառի մը քով տեսայ Պռաշէի Պասկալիս Քերականութիւնն⁽¹⁾ նախաբանով Լիդուէի : Այն օրէն (1874) մինչեւ ցայսօր , գլխաւորապէս ի Ֆռանսա հին

(1) AUGUSTE BRACHET, Grammaire historique de la langue française, ouvrage couronné par l'Académie française.

գրավաճառաց քով գնեցի բազում բանասիրական գործեր ու բազում քերականութիւններ պատմական, բաղդատական, իմաստասիրական. բաղդատական բանասիրութեան վրայ բազում յօդուածներ ալ հաւաքեցի՝ հրատարակեալ այլեւայլ հանդիսից մէջ։ Այդ ընթերցումներէն եւ ուսումնասիրութիւններէն յետոյ, կը ձեռնարկեմ Հաւաքածոյիս մէջ հրատարակել համառօտն այն իմաստասիրական փերականութեան՝ զոր սկսած եմ տարիներ յառաջ եւ զոր տակաւին չեմ աւարտած։

Երկու պարագայք յիս յառաջ բերին փերականութեանս գէթ համառօտն այսօր հրատարակելու որոշումն։ Առաջին պարագայն է տեսակցութիւնս՝ վեհնայի Միթիթարեան Միարանութեան բարձրագոյն ներկայացուցիչ Գերաշնորհ Հայր Արսէն Այտընեանի հետ։ Երկրորդ պարագայն է ծանօթութիւնս Ֆռանտական փերականութեան մը⁽¹⁾, զոր տեսայ սիրելի մօրաքեռորդւոյս Ներսէս էֆէնտի Ներսէսեանի ֆռանտերէն նոր հրատարակութեանց ծրարին մէջ՝ այն պահուն լուր ուր բացուեցաւ ծրարն։

Սակայն ինչպէս սոյն պարագայք այդ որոշումն յիս արտագրեցին. Հայր Այտընեանէն յորդորեցի միթէ փերականութիւնս ի լոյս ընծայելու։ Ընդհակառակն. ես չը յայտնեցի թէ փերականութիւն մը կը սրատրաստէի. այլ թախանձեցի մեծանուն բանասէրն որ չը յամենար ի լոյս ընծայել ֆննսրսն փերականութեան երկրորդ տիպն. եւ կրկնեցի նորին Գերապատուութեան թէ Հայր Այտընեանէն ստորագրուած Հայ լեզուի պատմու-

(1) C. AYER, Grammaire comparée de la langue française.

քեան մ'առջեւ սիրայօժար պիտի բանայի Երկ-
րագունիսի էջերն, եթէ տպագրական ծախուց
նկատումն ըզՆորին Գերապատուութիւն կը կա-
սեցնէր իր գործոյն առանձին տպագրութեան
համար: Այլ եթէ Հայր Այառնեան չը յորդորեց
զիս ի տպագրութիւն Քերականութեանս, Հայոց
մեծագոյն Քերականին մօտէն տուն վերադառնա-
լուս՝ մեքենարար մօտեցայ դրադարանիս եւ ձեռա-
դիրներուս մէջ Քերականութեանս ձեռագիրն իմ
ձեռքս մագնիսեց: Հետեւեալ օրն էր որ մօրաքե-
ռորդուոյս ծրարին մէջ տեսայ Ֆռանսէ: Էն լեզուի
Բաղդասարս Քերականորիւնն: Եւրօպիոյ մէջ հան-
րածանօթ այս քերականութեան, որ՝ Գերմանիոյ
մանկավարժական թերթի մը դատաստանին համե-
մատ՝ կրնայ գրեթէ եզական գործ մը համարուիլ,
չորրորդ տպագրութենէն յետոյ կը ծանօթանայի
գիտութեամբ. մօրաքեռորդիս, որ գիտէր թէ քե-
րականական իրերով ալ կը զբաղիմ, նոր քերակա-
նութիւնն ինձ տուաւ յուսումնասիրութիւն: Գոհ
եմ որ Զուիցերացի համբաւաւոր քերականին ամե-
նընտիր երկին հիմնագրէն յոյժ տարբեր եղած չէ
քերականութեանս հիմնագիրն:

Ոմանք պիտի զարմանան թէ, բանաստեղծ ըլլա-
լով, կը թողում ծաղիկն ու Ծաղկանոյն, եւ կը
պարսպալիմ քերականութեան կանոններ ընդօրինա-
կելու եւ օրինակներ հաւաքելու. այլք պիտի զար-
մանան թէ կը համարձակիմ, երբ կան Այառնեան
ու Գարադալ ու Սերազ, յօրինել քերականու-
թիւն. բազումք եւս պիտի զարմանան թէ ես, որ
գրուածոցս մէջ ուրիշ կանոն չեմ ճանաչեր գրեթէ՝
բաց ի ներդաշնակութենէն, պիտի գամ աւանդել

քերականական կանոններ՝ որք հաստատուած են
յաճախ ի հեճուկս ներդաշնակութեան⁽¹⁾ : Պատաս-
խանելով սուսջնոց , կ'ըսեմ . « Իցի՛ւ թէ հարկադ-
րուած չըլլայի հայթայթել ոգեպահիկս . յայնժամ ոչ
դաս պիտի տայի , ոչ յօդուած պիտի գրէի . միայն
եւ միայն պիտի տալերգէի : » Պատասխանելով երկ-
րորդ կարգի առարկուաց , կ'ըսեմ . « Ես յաւակ-
նութիւն չունիմ ո՛չ քերականութիւն մը յօրինել
նոր եղանակա՛ն՝ Գարագաշեանի նման , ո՛չ Հայ լեզ-
ուին պատմութիւնն ընել ոստանիկ լեզուա՛ն՝ Հայր
Այստնեանի նման , ո՛չ ալ խմբագրել նոր լեզուի մը
կանոններն հրագոյն մեքանա՛ն Մինաս Զեբաղի նման .
ես քերականութիւն մը պիտի հրատարակեմ ա-
ռանց յաւակնութեան լեզուաբանի , քերականի կամ
նորոգ/չի . քերականութիւնս յօրինած եմ իբրեւ
անձիս հրահանգ եւ գրօսանք : » Պատասխանելով
անոնց ալ որք զիս հակառութեան մէջ կ'ը գտնեն ,
զի քերականութիւն կը հրատարակեմ՝ գործնապէս
անքերականութիւն քարոզելով հանդերձ , այնոցիկ
պիտ' ըսեմ . « Ես որոշած եմ չամուսնանալ՝ չաւելցնե-
լու համար ապերջանիկներու թիւն) , փափաքելով
հանդերձ որ հանուրք ամուսնանան . այսպէս ալ ,
փափաքելով հանդերձ որ կանոն ունենայ հանուրց
լեզուն , ընտրողական դպրոցէն հեռանալէս յետոյ —
այսինքն Փիլիսոփայական Բառարանէս ի վեր — ո-
րոշած եմ ո եւ է կանոնի չենթարկել այլ եւս իմ լե-
զուս . ներդաշնակութեան առաւել ուշադրութեամբ՝
նոյն լեզուն այսօր կը գրեմ զոր կը գրէի Դամ-

(1) Տ. Սինաս Զեբաղ իր Առաջին Ռեղաւորութեան մէջ ու-
րեր ուրեր ա՛յնքան եւ ա՛յնպիսի ներդաշնակութիւն կը գնէ ,
մինչ զի կը հերքուի զոգցես աստծիւնս :

բարանէն ու Նոր կեանքէն յառաջ, յորժամ ինքնագլուխ էի՝ որպէս այսօր՝ չը պատկանելով եւ ոչ մէկ դպրոցի, եւ յորժամ Տ. Մինաս Չերազ՝ արդի լեզուին այլեւայլ դրութեանց կամ դպրոցաց դասուն մէջ պատիւ կ'ընէր յիշատակել եւ Տեւրիւնի-պաշտանն յարոցն: Երբ՝ գրական արտադրութեանցս վերջին ձեռք գնելէ յետոյ՝ կ'ընթեռնում գայնս, եւ ականջս՝ ազան ներդաշնակութեան⁽¹⁾ գոհ կ'ըլլայ, կը յիշեմ Օտեան էֆէնտիի խօսքն ի վիսպաս, եւ կ'ըսեմ՝ Կարգը այս անկարգութեան մէջ է:»

Քերականութիւն մը, որպէս իմս պիտ' ըլլայ, կրնայ նպաստել իմաստասիրական ոգւոյն եւ իմաստասիրական ուսմանց զարգացմանն Հայոց մէջ. ահա գլխաւորապէս այս պատճառաւ կը հրատարակեմ սոյն աշխատասիրութիւնս, որ՝ հետեւողական գործ մ'ըլլալով Քաղաքական Տնտեսութեան համառոտ պատմութեան նման՝ չ'է կոչուած յաւելուլ ինչ գրական փառացս (եթէ երբեք ունիմ): Ֆրանսերէն դասագրքի մը բնաբան դրուած էր՝ Օգտակար ըլլալ. իմ ալ այս է բնաբանս սոյն հրատարակութեանս համար: Ինչ հանգամանք ալ ունենայ սոյն գործս, այս, կարի հրահանգիչ պիտ' ըլլայ. Դպրոցին մէջ քերականութիւն ուսած անձինք՝ ուսանելի չատրան զեռ պիտի գտնեն իմաստասիրական Քերականութեան մէջ, — եւ թերեւս Շարժումին ընթերցողաց թիւն խոլ աւելնայ Քերականութեանս պատճառաւ:

Աւասիկ ցուցակն այն մասնաւոր գրեանց, զորս ուսումնասիրած եմ երկիս պատրաստութեան համար, բաց ի հարցասիրուած հանդիսից յօդուածներէ եւ զանազան հեղինակաց մէջ լեզուի նկատմամբ ընթերցուած հատուածներէ:

(1) Լուկրէսիոս:

Վ Ի Գ Դ Օ Ռ Ի Ի Կ Օ

Ա.

Դարս երկամեայ ծրնաւ քերթող մը հրակայ ,
 Այր նախախաղը երգն յայտնեց զիւր գերակայ .
 Մոլմէ՛ն , — ամսոց , շանթից , վիժաց այրն առաջ , —
 Զանդրանիկն իւր Հիւկօ նրմա՛ ձօնեաց նուազ :

Յիս այնորիկ , զերդ Գորեքայ մարգարէն ,
 Բարբառնցաւ վրտեմ լեզուաւ ընդ Որ Էն ,
 Եւ ընդ ընտրեալ ժողովուրդն՝ յա՛ր մըտասանջ ,
 Որ վաստակէր ՚նդ արեգակամբ չարասանջ :

Ի ձեռին մի՛շտ ունէր ջահ , մերթ խարազան .
 Լոյս տար ազգաց , եւ հալածէր թզգազա՛ն .
 Ժայռէն ըզջուր ժայթքեցրնէր կենսասու .
 Փիտուրն ափին մէջ փողփողէր լուսասու :

Զերդ մարգարէն ասուածաւեսն , Հիւկօ՛ն ալ
 Ունէր եղբայր , րոյր , — Լամառդին եւ տը Սղա՛լ .
 Քոյրն յար երգե՛ց , առաջնորդե՛ց իւրն եղբայր .
 Ինքն յա՛ր եղաւ շանթից , ամսոց , վիժաց այր :

Ի Ֆէօքիանդին՝ ամպ մ'էր ժպտուն , վարդագոյն .
Ի Կէրնքսէյ՝ ամպ մ'էր թուխ , ծանծր , անագոյն .
Շանթիս բնդ գլուխս արձակէր նա թագակիր ,
Ոյք փայլէին ի մէջ ազգաց սրգակիր :

Վէմք օրինաց իւր — Դոճուէլ ու Թըշուաւներ .
Սովաւ ազգաց , զովաւ դրպաց այս պատուէր .
Պուալօյէն վե՛ր զներշնչում ճանաչէ .
Դիւցազնն իւր մեծ՝ Աքիլէս կամ Դիդէ չէ՛ .

Դործաւոր մը ժիր , բզգօն , հեզ , մարդասէր ,
Ժան Վալժան , դա է մեծ անձն իւր եւ իւր սէ՛ր .
Ժան Վալժան , որ զողացաւ հաց , հայհոյե՛ց .
Որ զԱստուած իսկ օր մ'անիծե՛ց՝ բահին յեց . . . :

Բ.

Մովսէ՛ս . միթէ Մովսէ՛ս միայն էր Հիւկոն .
Միանգամայն չէ՞ր նա Յախոբ , Յօր , Սամսոն .
Պատգամ եւ նա , մարտնչեցաւ , եւ քանդե՛ց .
Դանդեղ զԱնցեալն , եւ ժա՛նս Մըթայն նա յաղծեց :

Դան զՅօր զբժբաղդ՝ տեսաւ զամպրոպս սև զանկին .
Արխնլուայ՝ տեսաւ զմարմին օրդեկին .
Ըզձաղկազեղ , բզնորապսակ դուստն ետես
Կեսափին վրայ անշո՛ւնչ , կապուտ , սոսկաւսն :

Տեսաւ զԴուժմանն ի գիշերին՝ անառակ՝
Զրնսխո՛ւ ազգին իբր աւագա՛կ խողխողել .
Տեսաւ ետին՝ վե՛հ չարագիր՝ զհաղբնիք ,
Որ մէզին մէջ ծածկուէր , յաչաց լինէր չի՛ր . . . :

Այս՛ , բան զՅօր նա ծանր , հասույր հարուածներ
Կրեց . քան զՅօր իջաւ խորին անցունդներ .
Այլ եւ եղաւ նա քան զՄովսէս բարեբախտ ,
Մքսաւ յերկիրն Աւեսեաց , նորն այն դրախտ .

Զբիցերիան տեսաւ քերի , բուստօր ,
Խաղաղաւտ , ուր ամեն որ թաղաւոր .

Հուսկ ապա նա սեսաւ Յռանսան ինքնօրէն , —
եւ զայն արդէն զուշակած էր մարգարէն : —

Տեսաւ գերի զնա՝ որ զերած էր զառիւծ .
Տեսաւ կապեալ՝ զոր ազգին գոռ զըրաւ բւծ .
Տեսաւ տնարգ , վարասական զրնջանիս ,
Որ ի սարի՝սպս էր փոխարկած բզճանիս :

Տեսաւ նորէ՛ն քաղաքացին՝ վեհապետ ,
Ժողովրդեան տեսաւ զօրէնս իշխան , պետ .
Տեսաւ բզդօշ Լափալէդայ վերկանգուն ,
Եւ րտաւ . « Այժմ հառնիլ կարէ մահուան րո՛ւն . . . »

Գ.

Եւ տեսաւ նա , ուժսունամեայ ծերունի ,
Մե՛ծ ազգն իւր շուրջ՝ ծընեկասէր իբր որդի .
Տեսաւ գաւազս եւ ըզփոքունս գունդ ի գունդ
Յափրշակեալ , գորովագին , սիրս ի թունդ ,
Դալ ի համբայք աշոյն մաքուր , մեծագործ ,
Ծափահարել վեհ քերթողին յանգին զործ :

Ի խո՛ր յուզուէր յայն տեսարան նորասրա՛նչ . —
Զունէր նա սուր , ոչ թագ , մական , եւ ոչ խաչ . . . :

Այլ ըզեռացին բացաւտած էր զխոր խորհուրդ .
Այլ սուր , սույին ըրած էր նա ջարդութուրդ .
Այլ զբառս յոստղունս եւ յաղամանդս էր փոխած .
Մասենիւքն իւր՝ հո՛ւր ի հոգիս էր արկած :

Ո՛հ , իւր մասեա՛նքն . նորա կազմեն նոր Սուրբ Գիրք .
Ինքն առանձին , այս՛ , զըրեց նա Սուրբ Գիրք .
Յանհուն իւր զործ , եւ այլազան , ճոխ , խոր , բարձր ,
Պատկերացուց զդարս , ըզգէպս , զգէմս , զերկնից քաղցր
Զամբա՛ւ նայուածս , եւս ըզխորոցն արհաւիրս .
Դասեց խրոսիւ մեծաց ըզգործս , եւ ըզգիրս
Նա վերլուծեց իմաստնոց , Հարց , քերթողաց :

Յարփաւէ՛սն ա՛յն Ըսպանիոյ — ուր՝ փորք՝ խաղաց ,

Մինչ յննզլ — ուր՝ ծեր՝ կերաւ գղա՛նն հաց արսորին ,
Երգեց զերկիրս երկնակապոյս թէ՛ մըթին.
ԶԱրեւելից մեր վարդաբոյր, ներգաշնակ
Զաշխարհն՝ յանմահ յերգս՝ գերասրանչն այն սոխակ
Նըւագեց նախ. «Միրէ՛ր զերկիր շողելից :»

Սակայն երզն իւր վըսեմագոյն , հոգելից,
Ո՛հ, ո՛չ այն է՝ ուր ցոյացուց զարփւոյն շող ,
Ո՛չ այն՝ ուր կիւսը թեւատարենն շող ի շող.
Ո՛չ այն՝ ուր զՄեծ Կաթողսին կոչէ սսուեր,
Ո՛չ այն՝ ուր զՄեծ Նաթոլէոնն երկրաւեր
Դասէ՛ դարուն այն զերագո՛յն գասաւոր.
Ո՛չ այն՝ ուր լայ զկորուսեալն հէ՛զ թագաւոր.
Ո՛չ այն՝ ուր զնազն աղո՛ւ Սպանիկ պարուհոյն
Եւ զճաղկապսակ նորա նախնին քիրսն ուրոյն
Լըսեցնէ մեզ , ցուցնէ , ո՛չ այն հրաշակերս.
Այլ այն երզն է աննիւթ , անմառ , հոգելե՛րս,
Ուր բանադէտդծն՝ անմեղ մանկանն հրծծէ. « Ծո՛ւնր...
« Դուստր իմ, ժամ է կալ յաղօթս. օ՛ն, է՛ջ ի ծո՛ւնր :»

Գ.

Ի ծո՛ւնր, ի ծո՛ւնր, Հայ ազգ. եւ մեր աղօթե՛նք.
Վասն այն անմահ հանգուցելոյն ծընրադրե՛նք.
Մեր բարերարն էր, եւ համայն մարգկումեան
Եցոյց Հիւիօ բարոյն օրհնեա՛լ պողոտան.
Վասն ոյց չեն եւս, վասն ոյց կեան գեռ, աղօթե՛նք.
Բարեաց համար, չարաց համար աղօթե՛նք :
Աղօթե՛նք վասն որոց չունին սէր ազգի.
— Կրկինն սասն ամ Հիւիօն հեծե՛ց վասն ազգի...:

ԳՐՈՄՈՒԷԼԻ

Ն. Ա. Ե. Ա. Բ. Ա. Ն. Ն.

Վ.Լ.Գ.ԳՈՒ. Ի.Ե.ԿՈՒ գրական դատանանքն եւ կամ Քերթաշա-
կան առուեսն համարուող Գրութեւի մեծ եղբարխաղին հոգա-
կաւոր նախարանն՝ ում ակնարկեցի վերեւ՝ անմասօք է տա-

կաւին բացում զրասեր ազգայնոց : Մատենագրական այն
ընդարձակ հերարձակ հատուածոյն ամբողջութիւնն ձաւկա-
նալի գրագիտաց եւեր գոյով, հանրութեան մատչելի եւ պի-
տանի մասն եւեթ աստուծօր կը բարգձանենք, ձօնելով
բարգձանութիւնս սոս գրագեան այն բազմարդիւն, որ ան-
գնահատելի ծառայութիւն մը մատուց Հայ ժողովրդեան ի
հայ հանելով բիւրիցս ուրացեալ բանաստեղծին ժողովրդա-
կան վսեմ դիւցազներգութիւնն :

Առ քաղաքանիչն Թշուառաց Տ. ԳՐԻԳՈՐ ԶԵԼԵՆԿԻՐԵԱՆ :

Քաղաքակրթութիւնն, եւ կամ՝ ճշգագոյն ու
ճոխագոյն բառով՝ ընկերութիւնն նոյնն եղած է՝
հանապաղ : Մարդկային ազգն՝ իւր լրութեան մէջ՝
մեծացած, զարգացած, հասունցած է, հանգուռակ
անհատ մարդոյն : Մանուկ եղած է նախ՝ ապա մարդ,
եւ այսօր հանգիստատեւ կ'ըլլանք իւր պատկառելի
ծերութեան : Նախնի կաշուած ընկերութեանն նա-
խագոյն ընկերութիւն մը կայ, զոր առաւապէսիսն
ժամանակին մէջ կը դնենք . ժամանակ զոր ճիշդ եւ
է յորջորջել նախնական : Ահաւասիկ երբեակ մեծ
կարգք իրաց, որք կը յաջորդեն միմեանց, անդու-
տին ի ծագմանէ քաղաքակրթութեան մինչ յաւուրս
սերկեան : Արդ, քանզի բանաստեղծութիւնն ընկե-
րութեան բաժինն է յուէտ, պիտի փորձենք ըն-
կերութեան ձեւոյն համեմատ որոշել թէ բանաս-
տեղծութիւնն ինչ հանգամանք ունեցած է աշխար-
հի սոյն երեք մեծ շրջանաց մէջ, որք են նախնա-
կան ժամանակը, նախնի ժամանակը, արդի ժա-
մանակը :

Նախնական ժամանակաց մէջ, յորժամ՝ մարդն
նորածին աշխարհին մէջ կը զարթնու, բռնատեղ-
ծութիւնն ալ գոյգ ընդ մարդոյն կը զարթնու : Այն
հրաշալեաց առջեւ՝ որք կը շլացնեն եւ կ'արբուցա-

նեն զայն, միմուռ մ'է մարդոյն առաջին խօսքն : Աստուծոյ տակաւին այնքան մօտ կը գտնուի նա, մինչ զի բոլոր իւր խոկմունք զմայրումներ են, և բոլոր իւր անուրջք՝ տեսիլներ : Կը պարզէ սիրտն, եւ կ'երգէ՝ նա որպէս կը շնչէ : Իւր քնարն երեք լար ունի միայն . Աստուած, Հոգի, Արարչութիւն . այլ այս երբեակ խորհուրդն ամեն բան կը պարփակէ, այլ այս երբեակ գաղափարն ամեն բան կը բովանդակէ : Երկիրն է տակաւին ամայի գրեթէ : Են ընտանիք, եւ ոչ աղինք . հարք եւ ոչ արքայք : Անձնիւր ցեղ արձակ համարձակ յերկրի կը շրջի եւ հոն հանգստօրէն կ'ապրի . բնաւ սեփականութիւն, բնաւ օրէնք, բնաւ զրկանք, բնաւ պատերազմունք : Ամեն ինչ իւրաքանչիւրին եւ հանուրինն է : Ընկերութիւնն հասարակութիւն մ'է, ուրանօր չը կայ բան՝ մարդոյն խօսման : Եւ կը վարէ մարդն՝ այն կենցաղն հովուական ու թափառական, որով կըսկսանին համայն քաղաքակրթութիւնք, եւ որ այնքան է՝ բարենալատ առանձնական հայեցողութեանց ու քմահաճական խոհանաց : Յանդգայս կը գործէ, կ'ընթանայ յանդգայս : Իւր մտածումն՝ հանգոյն իւր կենցաղոյն՝ ամպի մը կը նմանի որ ձեւ կը յիփսէ և ուղի, ըստ հողմոյն որ յառաջ կը մղէ զանի : Աւաղիկ առաջին մարդն, աւաղիկ առաջին բանաստեղծն է նա անտի, այր է նա քնարի : Աղօթքն իւր կրօնքն է բոլոր . տալն իւր բռնաստեղծութիւնն է բոլոր :

Այդ քերթուածն, այդ տաղն նախնական ժամանակաց՝ է Ծննդոց Դիրքն :

Տակաւ առ տակաւ՝ սակայն՝ կ'անհետի պատասնեկութիւնն աշխարհի : Կը մեծանան տիփուք հա-

մայնք, կը լինի ցեղ ընտանիքն, եւ կը լինի ցեղն ալ ազգ։ Անձնիւրն այս մարդկան խմբոց կը մտնուին հասարակաց կեդրոնի մը շուրջ, եւ կը կանգին ահա թագաւորութիւնք։ Ընկերական բնազդն աստանդական բնազդին կը յաջորդէ։ Բնազիրքն տեղի կու տայ քաղաքին, վրանն՝ պալատին, տապանքն՝ տաճարին։ Հովիւք են ասպաքէն գլուխք այս նորածին պետութեանց, այլ նոքա հովիւք են ազգաց իրենց հովուական գաւազան արդէն կը թուի մտնան։ Ամեն ինչ կ'որոշուի եւ կը հաստատուի։ Ձեւը կը ստանայ կրօնքն, ծիսիւք կը կանոնաւորին օրէիւք, վարդապետութեան շրջանակին մէջ կը մտնեն պաշտամունք։ Այսպէս քահանայն եւ արքայն՝ միասին հայր կը լինին ժողովրդեան. այսպէս նահապետական հասարակութեան փոխան՝ կը տեսնենք ընկերութիւնն աստուածապետական։

Այլ սակայն ասպարեւն կը սկսի նեղ գալ երկրագունտն. կը նեղուին ու կը դժտուին. անտի կայսրութեանց ընդհատմունք, պատերազմունք։ Միմեանց վրայ կը յորդեն ազգք. անտի ժողովրդոց տեղափոխութիւնք, ճանապարհորդութիւնք։ Կը ցորացնէ բանաստեղծութիւնն՝ այդ մեծամեծ եղբւրութիւններն. իրերուն կ'անցնի դադարաւորներէն։ Կ'երգէ դարերն ու ժողովուրդներն ու կայսրութիւններն։ Նա զիւցազներդական կը լինի, եւ ըզհամեր կը ծնանի։

Հոմերոս, արդարեւ, կը տիրէ հին ընկերութեան։ Այդ ընկերութեան մէջ պարզ է ամեն բան, եւ ամէն բան՝ զիւցազներդական։ Կրօնք է բանաստեղծութիւնն, եւ օրէնք է կրօնքն։ Առաջին շրջանին կուտութեան յաջորդած է երկրորդ շրջանին ան-

բծութիւնն : Հանդիսաւոր ծանրութեամբ համակուած են ընտանեկան բարոյք եւ հանրային բարոյք : Վրանաբնակ կենցաղէն ժողովուրդք ոչինչ պահած են՝ այլ մի միայն յարգանքն օտարականին եւ ուղեւորին : Ընտանիքն հայրենիք մ'ունի , ում ամեն ինչ կը յարէ զանի . կայ պաշտամունք հնոցի , կայ սաշտամունք գերեզմանոցի :

Կը կրկնենք , այսպիսի քաղաքակրթութեան բանաստեղծութիւնն ուրիշ արտայայտութիւն չ'ունենար բայց եթէ դիւցաղներգութիւնն : Դիւցաղներգութիւնն յընթացս զարուց ապաքէն պիտի գլենու բազում ձեւեր . սակայն իւր հանգամանքն երբեք չը պիտի կորուսանէ : Պինդար աւելի քահանայապետական է քան նահապետական , աւելի դիւցաղներգական քան թէ քնարերգական : Տարեգրութեանց հեղինակը՝ հարկաւոր ժամանակակիցք աշխարհի տոյն երկրորդ շրջանին՝ կը ձեռնարկեն հաւաքելաւանդութիւններն եւ կը սկսին հաշուել յարգել դարերն . այլ ի գնւր . ժամանակագրութիւնն անկարօղ է վանել բանաստեղծութիւնն . համակ դիւցաղներգութիւն է պատմութիւնն : Հերոդոտոս Հոմերոս մ'է :

Այլ մանաւանդ ողբերգութեան մէջ յամենուստ ի յայտ կու գայ դիւցաղներգութիւնն : Յունական թատերաբեմին վրայ նա կ'ենէ , կերպիւ իւրիք չը կորուսանելով ինչ իւր հսկայական ու տարատալման համեմատութիւններէն : Իւր անձինք տակաւին դիւցաղունք , կիսատուածք եւ աստուածք են . իւր հնարք՝ անուրջք , պատգամք , ճակատագրութիւնք . իւր պատկերք՝ աղգահամարք , յուզարիաւորութիւնք եւ դիմամարտութիւնք : Զոր ինչ հաղներ-

գութ կ'երգէին, դերասանք զայն կ'առողանէն . ահա տարբերութիւնն :

Աւելին կայ : Դիւցազներգութեան բոլոր գործողութիւնն ու տեսարանն անցնելէ յետոյ թատերաբեմին վրայէն, ֆիացածին տէր կ'ըլլայ սլարն (chœur): Նա կը մեկնէ ողբերգութիւնն, առ դիւցազունս խրախոյս կը կարգայ, նկարագրութիւններ կ'ընէ, կը կոչէ եւ կը հալածէ լցսն, կը խնդայ, կ'ողբայ, մերթ կուտայ զարդարանքն, կը բացատրէ նկթոյն բարոյական իմաստն առ ժողովուրդն, որ կ'ունինդրէ նորա բանիցն ողորբիչ: Արդ, ի՞նչ է սլարն, այն տարօրէն անձն որ կ'երեւի տեսարանին ու հանդիսականին ընդմէջ, եթէ ոչ բանաստեղծն որ կուգար լրացնել իւր դիւցազներգութիւնն :

Նախնեայ թատրոնն իրենց եղերախաղին (drame) նման է, մեծ վայելուչ, քահանայապետական, դիւցազներգական. կրնայ սլարունակել երեսուն հազար հանդիսատեսներ. բացօդեայ կը արուի ներկայացումն արեգական տակ, եւ օրն ողջոյն կը տեսէ : Դերասանք կը խոչորցնեն իրենց ձայնն, իրենց դիմաց վրայ դիմակ կը դնեն, եւ կը բարձրացնեն իրենց հատակն . իրենց դերերուն նման՝ հսկայ կ'ըլլան : Թատերարեմն անառիման է : Կրնայ միանգամայն ներկայացնել տաճարի մը, պալատան մը, բանակետեղ մը, քաղաքի մը ներքսակողմն եւ արտաքսակողմն : Ընդարձակածաւալ տեսարաններ անդանօր կը պարզուին . Պրոմէթէոս իւր լերան վերայ . Անտիգոնն՝ որ աշտարակի մը կատարէն . թընտով բանակին մէջ կ'օրոնէ իւր Պոլինիկէ եղբայրն . Էվաղնէ՝ որ Կապանէայ մարմնոյն այրած բոցերուն մէջ կը նետուի ժայռի մը բարձունքէն . նաւ մը, ո-

րոյ կը տեսնուի միւսան ի նաւահանգիստն , եւ որ
դուրս կը հանէ տեսարանին վրայ յիսուն իշխանու-
հիներ հետագայիւքն հանդերձ : Իցէ՛ ի ճարտա-
րապետութեան , իցէ՛ ի բանաստեղծութեան , հսկա-
յական ունի նկարագիր ամեն բան : Հնութիւնն
ոչինչ ունի հանդիսագոյն ու վեհագոյն : Իւր դիք
եւ իւր դիցազունք թատերգութեան կը մաս-
նակցին : Իւր առաջին կատարերգակք կրօնի պաշ-
տօնեայք են . իւր առաջին խաղերն ու տեսարան-
ներ՝ կրօնական արարողութիւնք , ազգային տօնա-
խմբութիւնք են :

Վերջին դիտողութիւն մ'ալ յայտնելով՝ կատարե-
լապէս նշանակած սխտ'ըլլանք այդ ժամանակաց
դիւցազնական նկարագիրն . նիւթոց , ոչ ընդհատ
ալ ձեւոց նկատմամբ , ողբերգութիւնն ոչ այլ ինչ
է՝ բայց եթէ դիւցազներգութեան կրկնութիւնն :
Համայն հին ողբերգակք կը մանրամասնեն Հոմերն :
Նոյն առասպելք , նոյնք անցք , նոյն դիւցազունք :
Ի նոյն գետոյն Հոմերական՝ կը ընուն իրենց կուժն
ամենեքեան : Հանապաղ իլ իսկանն եւ Ողիսականն :
Որպէս Աքիլլէս գիւրն ըզհետ ըզհէկտոր կը ձգէ ,
Յոյն ողբերգութիւնն ալ շուրջ զՏրովադա կը թե-
ւածէ :

Սակայն դիւցազներգական դարն իւր վախճանին
կը մերձի : Նման իւր ներկայացուցած ընկերու-
թեանց , այս բանաստեղծութիւնն ինքն իր վրայ
թաւալելով կը մաշի : Հռոմ կ'ընդօրինակէ Յունաս-
տանն . Հոմերոսին կը հետեւի Վիրգիլիոս . եւ՝ իրր
թէ պատուաւոր վախճան մ'ունենալու համար՝ դիւ-
ցազներգակ քերթութիւնն այս վերջին երկանց մէջ
հոգին կ'աւանդէ :

Ժամ էր արդէն : Նոր թուական մ'ահա պիտի սկսի մարդկութեան ու բանաստեղծութեան համար :

(Շարունակելի)

Վ. Գ. Գ. Թ. Ի. Ի. Կ. Թ.

ԿԱՏՈՒԻ ՍԸ ՅԻՇԱԳԻՐԲ

Վ. Գ. Գ. Թ. Ի. Ի. Կ. Թ.

Իսկիւսար, Ինասիլէ, 22 Մայիս :

Մայիսին կէսն ի Պէշիկթաշ անցուցի , կէսն ալ կ'անցունեմ ատո յԻսկիւսար , ուր այսուհետեւ պիտի բնակիմ : Արդէն , Իսկիւսար ծնած ըլլալով , բերկրութեամբ եկայ հաստատուիլ այս բարձանց վրայ , ուր « մարդիկ կ'երեն , եւ ուր կ'իջնէ Աստուած » պիտ'ըսէր Վիգդու իւկօ :

Վիգդու իւկօ . . . Իրան է որ մեռաւ ո՛յն ծերունի բանաստեղծն , ում համար դեռ մօտերս էսկուլապը վիայեցին թէ՛ քառասուն տարու մարդու կազմ ունի : Մեռաւ , այս . եւ՛ եթէ կարծիքս անըսքօղ յայտնել ինձ ներելի է՝ մեծ պատուհասէ մ'ալ ազատեցաւ մարդկութիւնն : Ատտիլլաս ապաքէն նուազ սոսկալի պատուհաս մ'էր՝ բաղդատմամբ Պասուխասից հեղինակին :

Եւ միթէ՞ Նարոյէօն Երրորդի պատուհասն եւեթ եղաւ Հիւկօն : Կը կրկնեմ , ընդհանուր մարդկային ազգին պատուհասն էր , ընկերութեան բոլոր դասերուն ալ պատուհասն էր այդ « վսեմ մանուկն » , որպէս Երբեմն կոչուեցաւ իւր նախակարապետէն՝ այն վսեմախառ Շաղօսլուիանէն : Իշխանք կը ստու-

կային ամեն անգամ որ ծանուցուէր Հիւլօի մէկ
հրատարակութիւնն . իրենց հանգիստն աներկբայ
սլիտի վրդովէր . զի տիտանն իրենց գլխուն վրայ
սլիտի գլորէր օղամանդեայ քարեր , ահագին ու-
գամանդեայ քարեր : Ազնուականք կը սոսկա-
յին . զի՝ գոգցես նոցա բոլոր ոսկիներն հայե-
ցնելով իւր հրատարր գրչին ներքեւ՝ այդ ոս-
կեզինիկ բանիւք սլիտի յանգիստներ բարձր կոչ-
ուած դասն , որ թուի իմն բարձրացած էր հանդի-
սատես ըլլալու համար ժողովրդեան տառապանաց :
Քահանայք կը սոսկային . զի Միւրիշէ Պիէնլընիւ
եպիսկոպոսին երգիչն՝ եկեղեցին ծնրագիր սլիտի
ներկայացնէր Գօնիանիօնին առջեւ . զի աշխար-
հականի մը վրայ խօսելով՝ quelqu'un (ոմն) պիտ'ը-
սէր , իսկ եկեղեցականի մը վրայ խօսելով՝ quelque
chose (իմն) . զի պատառխանելով եպիսկոպոսի մը՝
որ անհաւատ էր անուանած զայն , սլիտի ցուցնէր
թէ ինք հաւատացեալ մ'է՝ բառին բարձրագոյն
նշանակութեամբ , եւ թէ եպիսկոպոսն ինք է նան-
բահաւոտ կամ անհաւատ : Գրագէտք (անտարակոյս
դատարան գրագէտք) կը սոսկային . զի իրենց յա-
ւէտ կամ նուազ ճաշակաւոր հասարակաբանութեանց
վրայ հանճարուոր ու շնչուոր ու լուսաւոր հեղի-
նակութիւններ սլիտի նետէր Հիւլօ՝ վիպարանու-
րեան Գոթական ու Քորեփական բարձունքներէն .
ժողովուրդն ալ կը սոսկար , զի Թշուառներու հե-
զինակն՝ ընկերային մարմնոյն վէրքերն երեւան սլի-
տի հանէր իր ահագին ջահոմն , եւ անէծք եւ հայ-
հոյանք եւ սպտոնալիք սլիտի խելէր հանէր ժողո-
վրդեան հոգւոյն խորերէն , խռովելով միանգամայն
աղբաց եւ աղգադիւտաց անդորրութիւնն :

Արդ, ի պատիւ Հիւկոյի կատարուած արտաքոյ
կարդի հանդէսներն այլ իւր չեն կրնար մեկնուիլ,
բայց եթէ սոսկմամբն՝ որով այն այլանդակ ահաւոր
անհաստութիւնն համակած էր բոլոր մարդկութիւնն:
Ըսուեցաւ Պիղմարքի համար թէ, ձախակողմեան եւ
աջակողմեան երկու հզօր անձանց՝ Աքսալէֆի եւ
Կամպէդդայի մահուանէն յետոյ, հետագայ բառն
արտասանած է անհուն բերկրութեամբ. « Աղա-
տեցանք: » Ես Հիւկոյի մահուանէն ի վեր ոչ սո-
լոակի ձայն լած ունիմ ոչ զանգակի, ոչ հովի, ոչ
թնդանութի. միայն այդ բառն ամեն վայրկեան տ-
կանջիս կը հնչէ դժարանական նուազի մը նման.
« Աղատեցանք »:

Թերեւս այս ձայնն ես միայն կը լսեմ. բայց ա-
պահով եմ որ լսողական պատրանք մը չէ: Բառ
մէ՛ք այս՝ որ ոչ ուրեք կը կարդացուի. այլ ամենու-
րեք գրուած է անի: Ախ. . . գրական սեռակէտով
խօսելով աստ, արդարեւ անհանդուրժելի էր այն
հականիշ բառից ու հակիմաստ բանից տխրանական
կուտակումն. երբ տեսնես ճաճանչն եւ դիտնաս
որ ետեւէն ստուերն անխուսափելի կերպիւ պիտի
դայ յաւէտ. երբ տեսնես նրեշտակն (այդպիսի բան
թէեւ չեմ տեսած ես), եւ դիտնաս որ ետեւէն
դէռն երեւան պիտի ելնէ (բարեբախտութեամբ դեռ
հրաշագործն ողջ է). երբ տեսնես աղբն, եւ դիտ-
նաս թէ բանաստեղծն անպատճառ մարգարիս մը
հան պիտի ձգէ, որովհետեւ սովորութիւնն, դասա-
կան աւանդութիւնն այնպէս կը պահանջէ, եւ ո-
րովհետեւ վիզդօս Իւկօն՝ եթէ լաւ քննենք՝ սո-
վորականէն դուրս բան մ'ըրած չէ՝ բաց յանձնու-
գովութենէ, — որով միայն կը զանազանի դասա-

կաններէն եւ ճշմարիտ ֆեանսացիներէն (ըստ
Հանրի Հայնրի) երբ տեսնես գաղափարի տեղ պատ-
կեր, եւ պատկերի տեղ բառ. գոյականն ածական
եղած, ածականն ալ գոյական. երկու գոյական
շարձիկնի կապով (իմն միութեան գծով) իրա-
րու կապուած. խօսք առանց բայի, բայ առանց
բայտէրի (Ռուսինեանին սկանջը խօսի). պարբե-
րութիւնք անլերլուծելի, թէեւ փոքրիկումով լի.
երբ տեսնես զայս, եւ զայս միայն տեսնես, համ-
բերութիւնդ չը հատնիր: Այնուհետեւ իմաստասիրի
յաւակնութիւն, ու պառաւ կնկան խորհրդածու-
թիւն. ամեն քայլափոխի հակասութիւն, ամեն
գրուածի մէջ ճաշակի պակասութիւն. քրիստոնէ-
ութեան վրայ երկիւղած սքանչացում՝ այլ եւ
խանդավառ սքանչացում հեթանոս Յունաստանին
երկիւղամունքէն ելած ֆեանտական յեղափոխութեան
վրայ. մահու պատժոյն գէմ մշտամուռնչ բողոք,
ու բուրվառ մշտական Նարոլէօն Պօնաբաղի՝ որ
քսան տարի մահուան դրամահաւաքն եղաւ յաշ-
խարհի. դատապարտութիւն անձնասպանաց ու
ջատագովութիւն մեծ մարդասպանաց. գրական
աղքատասիրութիւն եւ իրական արծաթասիրու-
թիւն. հաւատք քնարին ծայրն, երկբայութիւն
հոգւոյն խորն. հանրապետական դաւանանք ու
հասարակորդականաց յորդորանք. գեղեցկագիտու-
կան քարոզութիւն ու ագեղութեան ջատագովու-
թիւն, — երբ Տարուին սեռական ընտրութեան
վրայ գրեքեր կը գրէ եւ երբ մարդկութիւնն ա-
նասնաց ցեղերն իսկ գեղեցկացներու հետամուտ է.
մայրութեան հրապարակաց հաճած վրած սղաքն
ներկայացնել իբրեւ բարութեան եւ արութեան

տիպարներն , տղմի մէջ թաթաւելով բուն ազնուա-
ղան եւ անապական մանուկներն . . . :

Ես սլիտի դատելի գրագէտն , եւ ահա՛ մարդն
սլ կը դատեմ : Սակայն ո՞չ ապաքէն այսպէս ընել
պարտէի . զի Վիդդօս Իւկօ բարոյական հեղինակ
մը , մարդկութեան դատախարակ մ'է նկատուած :
Տեսանք իւր բարոյական արժանիքն՝ ընդ դրակա-
նին . տեսանք իր գիտութիւնն , իր խմտատախրու-
թիւնն , իր քերթութեան , իր մարդսրէնութեան
հետ : Այլ ի՞նչ է Հիւկօյի յաջողութեան գաղտնիքն :

Վիդդօս Իւկօն մեծ յաջողութեան երկու գլխա-
ւոր տարերքն եղան ժողովրդեան ազխտութիւնն
եւ Նաբոլէոն Երրորդի ճարտարարուեստ բանակա-
լութիւնն : Ինչո՞ւ Պալզադ չը սիրուեցաւ ժողովրդ-
դէն . ինչո՞ւ չը լախուեցաւ Մարդկային Կառնակը-
ղաքիւնն . որովհետեւ Պալզադ գիտօղ մը , թա-
փանցօղ մը , վերլուծող մը , նկարագրող , լուսա-
նկարող մ'էր : Վեր ի վերոյ տեսութիւնք , սլտա-
դանաճեւ դատարկ տտութիւնք . հրէշք , հրէշ-
տակք . ամալոց մէջ մարդ , լերանց վրայ Աստուած .
չուշանտփայլ սպիտակութիւն ու բոցաղոյն կարմ-
րութիւն մօտ առ մօտ . թեմեր կառավարող տղէտ
եպիսկոպոս մը՝ ծառի խոռոջի մը մէջ անծանօթ
ռպրօղ համայնագէտ Գօնլիանիօնի մը դէմ . Գու-
ազիմասօ Գլօտ Ֆուլլօյի ախոյեան . Կրօնի ու Կրօնի-
նէր եւ անմիջապէս ետեւէն Ալաւնակն . ու ժյլի-
աղ՝ մեծ մարանջօղ մը՝ որ անձնասպան կ'ըլլայ ,
ու ժան վալթան՝ կալանաւոր մը՝ որ յանկարծուտ
սուրբ մը կը դառնայ . թագուհի մը՝ որ մանկուալիկ
մը կամ ռամիկ մը կամ ռամկավար մը սիրահար
կ'ունենայ , ցնծուհի մը՝ որ ի քթթեւ ախան սրբուհի

կըլլայ. հայր մը՝ որ կը սպաննէ, դահիճ մը՝ որ կ'արտատուէ. մանուկ մը՝ որ կը ճղմէ, անասուն մը՝ որ կը լզէ. քար մը՝ որուն տակ սիրտ մը կայ, սիրտ մը՝ որուն տակ կոկորդիլոս մը ծածկուած կայ. այո՛, տգէտ ժողովուրդն ա՛յն հեղինակէն կ'ախորժի որ իւր աչաց առջեւ սցսովսի սլատկերներ կը սլարզէ, որ հրաշքի մօտ ելեղութիւններ կը պատմէ, որ կ'աղաւաղէ իրօղութիւնն եւ կ'այլակերպէ մարդկութիւնն. Այսպէս է Վիգդօու իւկօ: Ժողովուրդն ա՛յն պատճառաւ ալ կը սիրէ Հիւկօն, որովհետեւ ընդհանրապէս նորա գործոց մէջ յայտնուած դաղափարք մաաչելի են անոնց ալ մտաց, եւ որովհետեւ նոյն դաղափարն իւր ամեն գործոց մէջ կը կրկնէ Հիւկօն, եւ որովհետեւ նոյն էջին մէջ յիսուն ձեւ ու բացատրութիւն կու տայ նոյն գաղափարին, մեծ վայելուչ ձեւ ու չքեղապանծ բացատրութիւն արդարեւ՝ միշտ սեւին քով ձերմակն ու բեհեզին քով ամերիգան պեզին դնելով անգլիական սղաղարեամբ ու դիցական հանդիսաւորութեամբ: Վիգդօու իւկօն յաջողութեան մէկ տարրն ալ եղաւ՝ ըսի՛ նաբովօն երրորդի կողմանէ կրած հաւածանքն: Աքսորն՝ հեռացնելով՝ եւս սուաւել մեծացուց Հիւկօն յաչս ժողովրդեան, յաչս ժողովրդոց: Նա որ պիտ' ըլլար կայսեր հպատակն, անոր ակոյեանն եղաւ: Այն փոխ՝ նաբովօնն եղաւ նիւթ մեծ բանաստեղծին. Հիւսիսէն, ովկէանոսի մշուշներուն մէջէն, լուսեղէն սիւնի հանգունակ բան մը ծայր կու տար երբ երբեմն. ի՞նչ էր այդ ըյսն, ծիածանի բոլոր գոյներով փայլուն այդ ըյսն. — Հիւկօն նոր գիրք մը գրած էր. գիրք մը Մեծ Նաբովօնի կապիկին դէմ, որ զսպած էր առիւծն...:

Հոս կը տկարանամ ես ալ... Դարուս մէջ տեղի չունեցաւ վսեմագոյն տեսարան մը քան այն տեսարանն, ուր բանաստեղծ մը՝ որ պատգամն եղած էր Եւրոպայի՝ փետուրով մը կը մարանչէր կայսեր մը գէմ՝ որ զիւր տոորն եղած էր Եւրոպայի։ Ով-կէանասին մէջ ժայռի մը վրայ կանգուն այն լուստպակ քաղաքացին՝ կը նսեմացնէր Եւրոպայի մէջ Ծռանասի գահոյից վրայ ծփուն այն չարագուշակ ծիրանին։ Մին կը թագաւորէր, բանակներ ու պաշտօնեայներ ունէր, քաղաքական աշխարհն իւր մէկ բաւով կը գլղղէր։ Կը դատէր միւսն, եւ ոչ-ինչ ունէր՝ բաց միայն իւր գրին։ Յաղթեց սուրին՝ գրին։ Նարդէօն Երրորդ կայսեր՝ յաղթեց վիզգօն Իւկօ բանաստեղծին։ յաղթեց Հիւկօ՝ նաեւ Մեծ Նաբոլէօնին, դատելով զայն ալ եւ սրտուհատելով իւր անմահ Շաղխնակին մէջ։

Այսպէս ահա, Կէօթէէն մեծ կ'երեւի մարդկութեան նա՛, որ բոլոր մատենագրութիւնք մեծահատոր՝ նուազ կը կշռեն Ծառապէն։ Այսպէս, տի-եղերտկան բանաստեղծ կոչուեցաւ վիզգօն Իւկօ, մինչ իւր հէգ հայրենակիցն Ալֆրէտ տը Միւսէ հա-ղիւ կը կոչուի բանաստեղծ։ Միւսէ, որ բանաստեղծութիւնք հո՛ւրն եւ արիւնն են, բոց կամ փայլ ըլլալով Հիւկօյի քերթութիւնք։ Այսպէս, հանուր Հայ ազգին ծանօթ է վիզգօն Իւկօ, մինչդեռ անծանօթ է Հայոց՝ Ժան Աիւրէն, որ Հանուրց աղօթիլն գէմ կը հանէ Անաստասիոս աղօթիլն, Օրիւնիօն գէմ Թախտախան Հրեայն, եւ Օրիւն-դարեբուն, Ուրուսիւններուն գէմ վառխախիօն տօ-ղովն սխալ յօնի զը պատպառին։ Այսպէս...

Սակայն ինչ կ'ընեմ ես. ինչ յանդիմութիւն, ինչ

սրբապղծութիւն է որ կը գործեմ: Մեռեալ մը դատել, վիգդօս իւկօն քննադատել: Կ'ըսեն թէ Նորայր Բիւզանդացին անտիպ բառ մ'ունի թշուառնեռու Հայ թարգմանչին համար յատկապէս հնարուած. Նա՛ որ էր երբեմն Հիւկոյարոյ կոչուեցաւ՝ Հիւկոյարսպան անուամբ միրտուած է Սղօքօլմի Հայկաղնեան միաձայն կաճառին կողմանէ: Բայց Նորայրի բառն համայն ազգն ինձ համար այժմ պիտի գործածէ. համայնք պիտի գոչեն. « Մահ Հիւկոյարսպան կատուին. » եւ զիս բզիք բզիք պիտ'ընեն: Տէրս Բնչալէս պիտի մխիթարուի յայնժամ. արդէն ցը մահ տրտում է՝ զի բաժնուեցաւ Օհրամուէն, . . . :

Արդ, մեղայ կը գոչեմ. մեղայ ձեզ, ընթերցողք իմ: Ես չէի: Քննադատութեանս մէջ տկար արձագանդ մը միայն եղայ Յռանսական նոր գրական զարոցին հզօրագոյն ձայներուն: Յետոյ կը կոչեմ: Ես բոլորովին տիրոջս հետ համակարծիք եմ. ծայրէծայր ճշմարիտ է ինչ որ իր ոտանաւորին մէջ գրեց Վիգդօս իւկօյի վրայ: Լըգօնդ ար Լիլ, որ Հիւկօյին պիտի յաջորդէ Յռանսական կաճառին մէջ, իւր քերթուածոց միոյն անուամբ՝ քարքարոս մ'է. բանաստեղծն Հիւկօն է. Հիւկօ չունչ ունի, ներշնչում ունի: Հանդ ունի Լը Գօնդ ար Լիլ. եւ անտարակոյս արուեստական անսպառ հանք ունի: Սակայն Վիգդօս իւկօյի հանքն իւր հոգւոյն մէջ է, կամ, ընթերցօղ, քու հոգւոյդ մէջ. թերեւս ոչինչ զգացած է քերթողն. այլ դու կը զգաս, կու լաս, կը վերապահատ տեսլականի բնագաւառներն, նոր մարդ կ'ըլլաս դու, կը սիրես բանաստեղծն եւ կը սիրես երկիրն եւ երկինքն: Պանվիլ, Պուոժէ, գոհարներ

իրարու քով կը չարեն։ Մօռխ Թօլինա կրնայ հիւանդացնել ըզքեզ։ Սիւլլի Բոլետօմ ըզքեզ կարօզ է մարմարի՝ փոխարկել։ Հիւկօն է որ ի մարգարխաու յազամանդ փոխարկուած զգացման գաշնակագոյն կոհակներ իրարու քով կը չարէ կամ միմեանց ետեւէ չող ի չող կը յորդէ ու կը յաջորդեցնէ։ Հիւկօն է որ ըզքեզ կը բժշկէ, կը կենդանացնէ, կը վսեմացնէ։ Հիւկօն է որ ըզքեզ ի քնար փոխարկելու կարող է։ Հիւկօն է հանրութեան բանաստեղծն, հիւկօն՝ մարդկութեան բանաստեղծն, հիւկօն՝ տիեզերական բանաստեղծն։ ամէն։

Վ Ի Գ Դ Օ Ռ Ի Ի Կ Օ

Մեր գրականութեան պատմութեան մէջ, միայն վօլդէս կրնայ համեմատուիլ վիգդօռ Իւկօյի, նըկատմամբ այն ահագին տեղւոյն զոր գրաւեց մեր դարուն մէջ եւ այն գերիշխան ազդեցութեան զոր նա գործեց իւր սերնդեան վրայ։ Հոս գրական բացարձակ արժանեաց վրայ չեմ խօսիր բնաւ, այլ տիեզերակալ այն թագաւորութեան վրայ, որ երկտառարդութենէն կը սկսի եւ կը տեւէ մինչեւ ի խոր ծերութիւն։ Երկոքին եւս ամբողջ ընկերութիւն մը կալան իրենց մտկանին ներքեւ։ Երկուքին եւս կրցին հաւատալ թէ յինքեանս ամբողջօրեայ աշխատանքով ինքեզ յեզի մ'իմացական զօրութիւններն։ Յառաջ չեմ տանիր համեմատութիւնն։ Ըստ որում, թէեւ համանման փառահեղ կեանք մը ունեցան երկօրեան, այլ իրենց խոտնուածոց միջեւ խորին տարբերութիւնը կան։ Ինձ բաւ է հաստոտ-

տեւ թի այդ իրողութիւնն , այսինքն գրական թա-
ղաւորութեան ի մի մարդ մարմնացումն , ունե-
ցաւ նախընթաց մը մեր պատմութեան մէջ :

ԷՄԻԼ ԶՕԼԱ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԱՅԻՍ ԱՄՍԱԹՈՒՈՅՆ ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏԻ

Վիգդու իւհօ (Ռերկոս Պերպերեան) . — Հայ-
կական նշանագիրք (Սուփիսս Վ . Պարոնեան) . —
Բաղրեւանդ (Ս . Հայկունի) . — Առ խաչագողն
(Յովնանէս Սեթեան) . — Անհետացած սերունդ
մը , Վլալ (Գրիգոր Զօհրապ) — Դաստիարակու-
թիւն մանկանց ի Հռովմայեցիս (Գրիգոր Մարգար-
եան) . — Դաւառք եւ գործիչք (Խմբագրական) .
Երգ ի շորհարեր դպուստ Ամեն . Տ . Տ . Յարու-
թիւն Արքեպիսկոպոսի վեհապետեան (Եղիշէ Վ .
Դուրեան) . — Ազգային Հիւանդանոց եւ Արհես-
տանոց (Խմբագրական) . — Մայիսի վարդն (Եղիս
Տեմիրճիպաշեան) :

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

(ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԳԱՐ)

ՍՐՐՈՒՀԻ ՏԻՒՍԱՐ . — Սիրանոյշ .

ՌԵԹԵՈՍ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ . — Առաջին գիրք Դադդիերեկե
ի Հայ քարգեանութեան .

ԽՈՐԷՆ ՔՕՀԱՆԱՅ ՔԻԶԻՐԵԱՆ . — Կրօնագիտութիւն .

ՄԱՆՈՒԷԼ ՄԻՐԱԽՈՐԵԱՆ . — Ննարագրական ողիւն-
րութիւն (Մասն Ա . եւ Բ .) .

ԱՌԱՔԵԼ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ . — Ճաշակ աղի մատենագրու-
թեան (Մասն Ա . եւ Բ .) .

ԳՈՐԵԴԻՆ Վ . ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՅ . — Թորոս Աղբար
(Մասն Բ .) .

ԵՒՓԻՄԷ ՕՏԵԱՆ . — Աքբա Բօքրանքեկ :

ՅԱԿՈԲ ՀՕՃԵԱՆ . — Բերայի գիշերներ :